

7. İzmir Uluslararası Mizah Festivali

1875-1928

İzmirli Karikatürler

Sergi Kataloğu

H A Z I R L A Y A N :

EFDAL SEVİNÇLİ

İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları 19 • Festival Kitapları • Katalog

1875-1928 İzmirli Karikatürler Sergi Kataloğu

Hazırlayan: Efdal Sevinçli

İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları

Genel Yayın Yönetmeni

Raşit Çavaş

Sergi Tasarımı

Eray Özbek

Kurumsal Kitap Tasarımı

Ömer Durmaz

Grafik Uygulama

Aynur Bal

Dario Moreno Sokak, 15

Konak – İzmir

izbbyayinlari@izelman.com.tr

Yayıncı Sertifika No: 47904

© İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları / **İzelman AŞ**

Baskı ve Cilt: Berke Ofset Matbaacılık

Kazımdırık Mah. Sanayi Cad., 30 Bornova – İzmir

Tel: 0232 449 77 47

Sertifika No: 49412

1. Baskı

Aralık 2023

ISBN 978-625-6793-10-1

Bu kitabın bütün hakları İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları'na aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılarının dışında yayımcının izni olmaksızın kitabın tamamı ya da bir kısmı hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, **İzelman AŞ**'nin bir markasıdır.

7. İzmir Uluslararası Mizah Festivali

1875-1928

İzmirli Karikatürler

Sergi Kataloğu

H A Z I R L A Y A N :

EFDAL SEVİNÇLİ

İzmir'in Karikatür Tarihine Merhaba "İzmirli Karikatürler / 1875-1928"

İzmir'de, 1875'den 1928'e değin, konusu sanat, edebiyat, kültür, gülmece olan, 50 kadar dergi yayımlanmıştır.¹ Kimi gülmece dergilerinin sayfalarında karikatüre de yer verdiklerini görüyoruz. Bugün bu dergilerin, bırakın koleksiyonlarını, ulusal kitaplıklarımızda birçoğunun örnek sayıları bile yok. Nedenlerini artık tartışmamızın bir anlamının kalmadığını düşündüğüm bu eksiklik, İzmir'de çıkan gazetelerimiz yönünden de araştırmacılara daha büyük bir acı veriyor.

Yıllar sonra, İzmir kültür tarihi araştırma-inceleme çalışmalarımın bir örneği olan, *İzmir Basın Tarihi*² kitabımda, İzmir'de yayımlanan gazetelerin yanında, Tanzimat yıllarından Cumhuriyet'imizin kuruluş günlerine değin çıkan dergileri de ayrı bir bölüm olarak tanıtmaya çalışmıştım.

2021 yılı sonbaharında (6 Eylül-31 Ekim 2021), İzmir Sanat Merkezi'nde, içinde 34 karikatür bulunan, İzmir'in ilk gülmece ve karikatür dergisi *Kara Sinan*'ı [Sayı:1-35 / 3 Haziran 1875-130 Mart 1876], İzmirli'lere bir sergi ile tanıttım.³ "İzmir'in Karikatür Tarihi"ne ilişkin ilk bilgilerimi, yıllar önce, İzmir dergileri⁴ üstüne araştırma yaparken öğrenmiştim. Bugün ise, İzmir basın tarihi araştırmam ile "Kara Sinan Karikatür Sergisi"nden sonra, İzmir'de yayımlanan gülmece ve karikatür dergilerinin günümüze ulaşan örnekleriyle İzmirli'lere buluşturup nicedir hayalini kurduğum "İzmirli Karikatürler / 1875-1928" sergisini gerçekleştirmenin mutluluğunu yaşıyorum. Bu sergiyle, İzmir karikatür tarihinin 150 yılı bulan karanlıkta kalmış tarihini biraz olsun aydınlatacağımıza inanıyorum.

Osmanlı döneminde, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e değin, İstanbul'da, İzmir'de vb kentlerimizde, salt karikatür içerikli bir süreli yayınının olmadığı, karikatüre yer veren "musavver"

1 Ö. Faruk Huyugüzel, *1928'e kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, İzmir, EÜ Edebiyat Fakültesi Yayını, 1996, ss. 63-77.

2 Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, İzmir, İzBB Kent Kitaplığı, 2019, ss. 174-223.

3 Efdal Sevinçli, *1875 Kara Sinan'a Merhaba / Karikatür Sergisi*, 6 Eylül-31 Ekim 2021, İzmir Sanat Galerisi. Efdal Sevinçli, *Kara Sinan (1875) Sergi Kitabı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2021.

4 Efdal Sevinçli, "İzmir Dergileri-I-II-III-", İzmir, *Dönemeç Edebiyat Dergisi*, sayı: 33-35, Nisan-Haziran 1980.

vurgulu gülmece dergilerimizin daha çok “mizâhî, hezlî, şat-hiyyât” gibi Arapça nitemlerle adlandırılışı yanında “gülünçlü gazete” örneği, güzelim Türkçemizle de tanımlandığı oluyor.⁵

Osmanlı Basın Tarihi’nde Gülmece Dergilerinin Doğuşu (1870-1877)

Osmanlı basın tarihinde, 1870-1877 yıllarında, basın özgürlüğü ile baskının, yasaklamaların içiçe geçtiği, gülmece/karikatür dergileri yönünden ilginç örneklerle karşılaştığımız bir dönem yaşanır. Bu yıllarda İstanbul’da, en az 15 gülmece ve karikatür dergisinin yayımlandığını görürüz.⁶

Karikatüre sayfalarında yer veren ilk gülmece dergimiz, *Terakki / Terakki Eğlencesi*’dir (14 Mayıs 1870-8 Mart 1871 / 10 Şubat 1871). Teodor Kasap’ın 183 sayı yayımladığı *Diyojen* (24 Kasım 1870-10 Ocak 1873)⁷, sadece, ilk siyasal gülmece dergimiz oluşuyla dikkatleri çekmez. Teodor Kasap’ın, Namık Kemal’in, Direktör Âli Bey’in imzasız yazılarıyla⁸, dönemin sansürüne, yayın yasaklarına direnen düzyazı ve şiirleriyle, özellikle de tiyatro tartışmalarıyla, eleştirileriyle, kültür tarihimizin benzersiz bir örneğidir *Diyojen*.⁹

Yine Teodor Kasap’ın, 29 sayı yayımlanan *Çıngıraklı Tatar* (5 Nisan 1873-18 Temmuz 1873)¹⁰ dergisiyle 368 sayılı yayınıyla, basın tarihimizde ayrı bir rekoru olan *Hayâl* (30 Ekim 1873-30 Haziran 1877)¹¹, okurdaki etkisiyle döneme damgasını vurmuştur. Bu dergilerin dışında oyunlarıyla “Ermenilerin Molière’i” diye tanınan Agob Baronyan’ın, 86

sayı yayımlanan, *Tiyatro* (1 Nisan 1874-24 Ekim 1875) dergisiyle *Çaylak* Tevfik’in *Çaylak*’ı (1 Şubat 1876-7 Temmuz 1876)¹², ilk akla gelen gülmece ve karikatür tarihimizin seçkin örnekleridir.

Özgürlük ve baskının gelgiti arasında İstanbul’da çıkan bu dergilerin yanına İzmir’den *Kara Sinan* da katılır (3 Haziran 1875-13 Nisan 1876).¹³ *Kara Sinan*’ı çıkaran Gri-gorios Karydis’in ilginç bir yaşamı vardır. Yunanistan’da-ki taht kavgasında, bir din adamı kimliğiyle, Kral Otto’yu destekler. Kral yenilince Trieste’ye (İtalya) kaçır. İzmir’e gelip (1864) yayıncılığa girişi, *İonie / İyoni* (1870), *Nea Smyrni* (1876), *İzmir* (1877) gazeteleriyle gülmece ve karikatür dergisi *Velos*’u [Ok] (1874), *Kara Sinan*’ı (1875) yayımlaması, vilayet gazetemiz *Aydın* (1869) ile Rum Ortodoks kilisesinin yayın organı *Efsevia*’da (1870) yayın yönetmeni olarak çalışıp Temmuz 1881’de İstanbul’a gidişine değin geçen süre sonunda, “gizemli papaz” G. Karydis’i, bugün hâlâ tanı-mıyor, tanımaya çalışıyoruz!..¹⁴

G. Karydis, *Velos* (16 Mart 1874-8 Aralık 1888) dergisine, Türk okurların ilgisini görünce, benzer bir içerikle, Türkçe bir dergi yayınlama başvurusuyla yayın izni alır¹⁵ ve İzmir basın tarihinin ilk gülmece / karikatür dergisi *Kara Sinan* (3 Haziran 1875-30 Mart 1876)¹⁶ yayımlanır. Ancak Mart 1876’da, *Velos* ile kardeş dergi *Kara Sinan*, döneminde “matbûâtın kolerası” sayılan “Karâr-nâme-i Âlî” ile yasaklanır. Bu karar, *Kara Sinan*’ın sonu olurken Abdülhamit iktidarı, *Velos*’un yeniden yayınına izin verir, dergi Aralık 1888’e değin yayımlanır.

Burada, Osmanlı’da ilk *Matbûât Nizâm-nâmesi*’nin¹⁷

- 5 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-1, Tanzimat Dönemi-1867-1878/ 1878-1908*, İstanbul, Adam Yayınları, 1986.
- 6 Dr. Gökhan Demirkol, “Tanzimat Dönemi Türkçe Mizah Dergileri Bibliyografisi-1870-1877”, 3. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara-2018, ss. 259-267.
- 7 “Diyojen”, Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, İstanbul, Libra Kitap, 2010, ss. 81-91.
- 8 Efdal Sevinçli, “Namık Kemal’in Diyojen’deki İmzasız Yazıları Sorunu”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1986.
- 9 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-1, Tanzimat Dönemi-1867-1878*, ss. 65-72.
- 10 Erol Üyepazarcı, “Türk Basınının İlk Mizah Dergilerinden Çıngıraklı Tatar”, *Müteferrika Dergisi*, sayı: 21, 2002, ss. 27-44.
- Teodor Kasap, *Çıngıraklı Tatar / Bütün Sayıları [Çeviri yazı]*, Haz.: S. Şahin, A. Eren Topal, S. Benlisoy, İstanbul, İstos Yayınları, 2022.
- 11 Teodor Kasap için bkz.: Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çıngıraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üstüne Bir İnceleme)*, [Doktora Tezi], Marmara Üni. Türkiyat Araş. Ens., İstanbul, 2013.

- 12 “Çaylak”, Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, ss. 91-106.
- 13 Gökhan Demirkol, “Tanzimat Mizahının İki Şehri: İstanbul ve İzmir”, *Hacı Bayram Veli Üni. İletişim Fak., İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 55, Güz 2021, ss. 161-183; <https://doi.org/10.47998/ikad>.
- 14 Efdal Sevinçli, “Karidi Efendi Kimdir-I-II”, *İzmir, Kent ve Bellek Dergisi*, Sayı: 3; Sayı: 5, Kasım 2020, Şubat 2021, ss. 26-30; 36-43.
- 15 BOA / 877-29-2. Bkz. Efdal Sevinçli, *Kara Sinan (1875) Sergi Kitabı*, s. 4.
- 16 *Kara Sinan*: Bkz.: *Millet Kütüphanesi-İstanbul*, Sayı: 1-34; Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I-*, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını, 2000, s. 469.
- 17 “Basında İlk Yasaklamalar”, Muammer Göçmen, *İsviçre’de Jön Türk basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul, Kitabevi Yayını, 1995, ss. 68-107.
- Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007, ss. 33-96.

1864 yılında hazırlandığını, bu yasal düzenlemenin “mizah gazetelerini” kapsamadığını, ancak 1877 yılı Temmuz’unda kabul edilen yeni “Matbûât Nizâm-nâmesi”yle “mizah” gazetelerinin yayınının yasaklanması kararı, Osmanlı’da gülmece yayınlarının sonunu getirir. “Kanun-ı Esâsî”de [Anayasa], “Matbûât, kanun dâiresinde serbesttir” yazılı olsa da 24 Temmuz 1877’de, var olan gülmece dergilerine günlük gazete ruhsatı verilip susturulurken II. Meşrutiyet’e (24 Temmuz 1908) değin, Osmanlı’da hiçbir gülmece gazetesinin yayınına izin verilmez!.. II. Abdülhamit’in onayladığı bu yasaklama kararı, 31 yıl sürer.¹⁸ Tanzimat döneminde, 35 sayı yayımlanabilen *Kara Sinan* dergisi de İzmir’in ilk ve tek gülmece, karikatür dergisi olarak kalır.

Kara Sinan’ın yayınından sonra, Halid Ziya Uşaklıgil, arkadaşları Tevfik Nevzat ile Bıçakçızâde İsmail Hakkı Bey, İzmir’in ve Anadolu’nun ilk edebiyat dergisi *Nevrûz*’u [Sayı: 1-10, 13 Mart 1884-27 Temmuz 1884]¹⁹ yayımlarlar.

İzmir’de Yayımlanan Gülmece / Karikatür Dergileri (1908-1928)

II. Meşrutiyet’in (24 Temmuz 1908) özgürlük rüzgârı, etkisini en çok basın dünyamızda gösterir.²⁰ Alınan yayın izinleriyle ardı ardına yayımlanan gazetelerin, dergilerin çokluğu toplumda bir şaşkınlık yaratır. İzmir’de yaşayan farklı milletlerin, Rumların, Ermenilerin, Musevilerin, Levanten grupların ve Türklerin (Müslüman), büyük bir coşkuyla, kısa süre de olsa, yasaklardan uzak, özgürce yayın yapmanın heyecanıyla gazeteler, dergiler çıkardıklarını görürüz.²¹

II. Meşrutiyet günlerinden Cumhuriyet’in ilk yıllarına,

- 18 Gökhan Demirkol, “Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları Ve Osmanlı’da Mizah Dergilerinin Kapanması”, *Hitit Üni. Sosyal Bil. Dergisi*, Sayı: 2, Aralık 2016, ss. 687-710; <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.280811>.
- 19 Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, İzmir, İzBB Kent Kitaplığı, 2019, ss. 174-176.
- 20 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-2 / Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet”i Beklerken / İkinci Meşrutiyet Basını, İstanbul, Bilgi Üni. Yayını, 2010.
- 21 Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006, ss. 87-113. Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, ss. 115-148.

yazı devriminin uygulamaya geçtiği tarihe (1 Aralık-1928’e) değin, İzmir’de yayımlanan, sayfalarında karikatüre yer veren gülmece dergilerimiz²² şunlardır:

- 1- *Kokorok*, Sayı: 1-5 (29 Ağustos 1908-19 Eylül 1908)²³
- 2- *Edeb Yâhû*, Sayı: 1-57 (16 Ekim 1908-27 Kasım 1909)²⁴
- 3- *İbiş*, Sayı: 1-24 (18 Kasım 1908-Mart 1910)²⁵
- 4- *Neşter*, Sayı: 1-9 (10 Nisan 1909-Haziran 1909)²⁶
- 5- *Tokmak*, Sayı: 1-20 [?] (4 Nisan 1910-Ekim 1910)²⁷
- 6- *Zeybek*, Sayı: 1-22 (22 Kasım-8 Mayıs 1919)²⁸
- 7- *Kahkaha*, Sayı: 1-2 (30 Aralık 1922-6 Ocak 1923)²⁹
- 8- *Yeni İbiş*, Sayı: 1-17 (8 Şubat 1924-24 Mayıs 1924)³⁰
- 9- *Resimli Yurd*, Sayı: 1-20 (9 Eylül 1924-10 Şubat 1925)³¹
- 10- *Kaynana*, Sayı: 1, 6 (Mart-Nisan 1927)³²

Kara Sinan ile *Zeybek* ve *Resimli Yurd* dışındaki dergilerimizin hiçbirisinin sayılarının “tamamının” günümüze ulaşmadığı gerçeğini unutmadan, edindiğimiz, gördüğümüz sayılardaki karikatürlerden yapılan zorunlu seçimle sergilenen ve kataloğa alınan 50 karikatür, İzmir basın tarihinin, karikatür tarihimizin bugüne değin bilinmeyen, görülmeyen yüzünü, ilk kez açığa çıkarıyor, aydınlatıyor.³³

- 22 1928’e Kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, Haz.: Ö. F. Huyugüzel, ss. 63-71. Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, ss. 176-177.
- 23 *Kokorok / Kukuruk*: Bkz. Hakkı Tarık Us Arşivi-İstanbul, Sayı: 1-4; Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I*, s. 491; Sayı: 5, Ümit Yazıcı Koleksiyonu-İzmir.
- 24 *Edeb Yâhû*: Bkz.: H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I*, ss. 274-275.
- 25 *İbiş*: Bkz.: TTK Ankara Kütüphanesi, Sayı:1-13; HTU Arşivi-İstanbul, Sayı:15, 24; H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I*, s. 397; Sayı: 18; Ümit Yazıcı Koleksiyonu-İzmir.
- 26 *Neşter*: Bkz.: H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I*, s. 648. Milli Kütüphane-Ankara, Sayı: 1-3; Sayı: 9; HTU Arşivi-İstanbul.
- 27 *Tokmak*: H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-II*, s. 858, Sayı: 1; Ümit Yazıcı Koleksiyonu-İzmir; Milli Kütüphane-Ankara, Sayı: 15, 20.
- 28 *Zeybek*: Bkz.: İBB Atatürk Kitaplığı, Sayı: 1-22.
- 29 *Kahkaha*: Bkz.: HTU Arşivi-İstanbul, Sayı: 1; H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I*, s. 461.
- 30 *Yeni İbiş*: Bkz.: HTU Arşivi-İstanbul, Sayı: 1, 2, 10, 14, 15, 16, 17; ; H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-II*, s. 938.
- 31 *Resimli Yurd*: İzmir Milli Kütüphanesi’nde [Sayı:1-20]; H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-II*, s. 701.
- 32 *Kaynana*: Bkz. H. Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri / 1828-1928-I*, s. 476.
- 33 Sergi sonrasında “İzmirli Karikatürleri” olanak bulursam kitap olarak yayımlamak istiyorum.

Burada, adlarını sıraladığım gülmece dergilerinin dışında, başka gülmece yayınları da var. Adlarını, gazetelerdeki duyurularından okuduğumuz, basıldığını, satıldığını öğrendiğimiz ancak hiçbir basılı örneği görülmeyen gülmece konulu bu süreli yayınların³⁴ yanında, yayın izin başvuruları onaylanan fakat varlıklarına ilişkin bilgi edinemediğimiz “gülünçlü gazetelerin” Rumca’dan Türkçe’ye ve Ermenice’ye, farklı kültürlere seslenen yayınların sayısını belirlemenin ne denli zor olduğunu biliyoruz. Burada, “İzmir Basınının Kayıp Gazeteleri” peşinde koşturan biri olarak, “kayıp” dergi örneklerini çoğaltmaya çalıştığımı belirtmek isterim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki (BOA) belgelerden öğrendiğimize göre, “Dilsizce muallimi Mehmed Kadri Efendi’nin *Şaklaban* nâmile yevmî, musavver, Türkçe bir mizâh gazetesi” için Eylül 1908’de; “Şair Eşref’in *Hacı Yatmaz* nâmile, yevmî, musavver bir mizah gazetesi” için Aralık 1908’de; Josef Romano Efendi’nin de, “*Cilveli* nâmile, Musevice, musavver, yevmî bir mizâh gazetesi” için Mayıs 1909’da; “ruhsat” aldıklarını biliyoruz.

İzmirli Dergiler İzmirli Karikatürler:

Kokorok

Sayı: 1-5 (29 Ağustos 1908-19 Eylül 1908)

II. Meşrutiyet’in (24 Temmuz 1908) hemen ardından İzmir’de yayımlanan ilk dergimiz *Kokorok*’tur.³⁵ Bugün beş sayısını gördüğümüz *Kokorok*’un başlığında, çok acemice çizilmiş, tavuğu andıran (!) bir horoz resmi vardır. Ayrıca, *Kokorok* adının solunda, Rumca “Kokopok”, sağında da Fransızca “Cocorok” dikey olarak yazılmıştır.

“Haftada bir defa cumartesi günleri neşrolunur eğlence gazetesi” olarak kendisini tanıtan *Kokorok*’un “sahib-i imtiyâzı ve yazan ile çizeni” Kadızâde Hüseyin Rıfat (Işıl) Bey (1878-1953) İzmir basınının, siyaset ve kültür dünyasının önemli bir temsilcisi oluşunun yanında İzmir’in de ilk Türk

“eczacısı”, Şifa Eczahanesi’nin de sahibidir. Çok renkli kişiliğiyle İzmir basınında sevilen, “Üzüm Kızı” rakısını üretecek denli “mey ile neye düşkün” Hüseyin Rıfat Bey, Ömer Hayyam ile Mevlana’dan yaptığı şiir çevirilerini, hicivlerini, gülmece yazılarını da kitaplaştırmış, yakın arkadaşı şair Eşref’in de şiirlerini, *Eşref’in Külliyyâtı* (1928) adıyla yayımlatmıştır. *Kokorok*’tan sonra *İlham* dergisiyle *Dellâl* (Eylül 1909) adlı bir “mizâh gazete” çıkardığı biliniyorsa da bu gazetenin hiçbir sayısı bulunamamıştır.³⁶ Mütarekeden sonra İstanbul’a yerleşen Hüseyin Rıfat’ın, *Deccal* adında bir gülmece gazetesi daha yayımladığını biliyoruz.³⁷

Kokorok’taki karikatürleri değerlendirmeden önce, Meşrutiyet’in basınıımızda yarattığı umutları, coşkuyu yansıtmaması bakımından basın tarihimiz açısından benzersiz olduğuna inandığım, Hüseyin Rıfat Bey’in dergisine yazdığı “Mukaddime”yi³⁸ birlikte okuyalım:

Varda... Çekilin... Açılın... Savulun... Yol verin; “Hizmet”çi ne duruyorsun! Yol aç!...

Sen şöyle gel telli büzük! Keçi kıyafetli “Amaltiya” yüksekte uçma, “Proodos” musun, nesin; ağzını bozma, her duyduğunu “yangın var” suretinde heyecanlı heyecanlı haykırma; “İmerisya” az daha aşağıdan al; yaygara etme “Meserret”çi; sen de çıkırtkan gibi zırlama “Nuvelista”. Hele hele “El Kom-mersiyal”e bak! İflas etmiş kıyafetli, fâtin “Ana zır zır” (-?-) çeneli herif; “Serbest İzmir” mademki serbest imişsin, ne yavanlıklar yumurtlar isen yumurtla. Yâhû! Kör boğazına dikkat et de biraz ensen kalınlaşsın “Hıfz-üs-sıhha” cenapları; fakat öyle sivrisinek gibi de vızlama! “Armoniya” siz dahi başka tel-den çalar mısınız?...

Köylü arkadaş pabuçlarını çıkar da gel.

Mösyö... Mösyö “La Reform”, siz şöyle buyurunuz... Şu koltuk sandalyesine efendim... İstirahat ediniz. Koğulan terbiyesiz “Temmuz” def ol oradan diyorlar sana! Senin de ne olduğun belli değil! Adam arasına karışmış! Şuna bak be!.. “Şımarık”!..

34 *Dellâl* (Eylül-1909), *Şaka* (Mayıs-1920), *Havhav* (Nisan-1923), *Leylek* (Ağustos-1924), *Cingöz* (Eylül-1924)-Bkz. Ö. F. Huyugüzel, 1928’e kadar İzmir’de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, ss. 47-71.

35 “*Kokorok*” Efdal Sevinçli, İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler, ss. 184-185.

36 Kadızâde Hüseyin Rıfat Işıl için bkz.: Ö.F. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 2000, ss. 241-245.

37 Erkan Serçe’nin yayına hazırladığı, Aydın Vilayeti 1330 sene-i malîyesi ticaret rehberi / İzmir 1914 [Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.], çalışması da İzmir için önemli bir kaynaktır.

38 *Kokorok*, Sayı: 1, 16 Ağustos 1324 [29 Ağustos 1908], s. 2.

İşte... İşte... Geliyor... Geliyor... Açılın dedik a... Bum.. Bum.. Bum.. İşte toplar atılıyor.

Buyurunuz efendim, buyurunuz... Şöyle geçiniz “La Reform” cenaplarının yanına:

- Kokorok... Kokorok... Kokorok... Afv edersiniz sizi beklettim; [...] İstanbul’dan telgraf emrim gelirken hava gayet sakin, gemimizin yelkenleri de sönüktü. Bugünlerde öyle her kusura bakılmaz. Hem havalarda itrâd yok...[...] Dört cihetten yirmidört rüzgâr [...] âliyyeye bugün teşrif [...]

Artık meydan bizim... Oh ne alâ... Beynimizin üstüne örtülen kefenleri yırttık; gözümüze çekilen perdeleri attık; ağızımıza vurulan kilitleri kırdık! Göreceğiz; ne görürsek söyleyeceğiz! Fakat dikkat edelim, bizi başkaları aldatıp da yalan, basit şeyler söyletmesin! Birbirimize ihbar edelim; kardeşçe geçinelim! Yoksa, yoksa sizi gazeteme yazarım ha!..

Meşrutiyet’in coşkusu içinde çıkan *Kokorok*’un çok kısa süren yayın yaşamında, çok acemice çizilmiş karikatürler ile resimlerin altlarında Türkçe yanında Rumca açıklamalara da yer verilmiştir.³⁹ Dönemin bütün yayınlarında görülen “Abdülhamit ile hesaplaşma”, *Kokorok*’tan seçilen karikatürlerde de çok açık bir biçimde açığa çıkıyor. Yönetimde sorumluluk üstlenen, yönetici konumundaki askerler ve siviller, eleştiri oklarının hedefindeler. Örneğin derginin ilk sayısının kapağında, Harbiye Mektebi’nde denetime gelen Tophane Müşiri Zeki Paşa’yı görürüz. Harp Okulu öğrencilerine, “Efendiler! Sizden hürriyet, müsâvât kelimelerini duyarsam emin olunuz sizi mahv ederim” diye buyruk veren Zeki Paşa’ya, Harbiye öğrencileri, “Yuha” çekerler. Büyük bir şaşkınlık yaşayan Zeki Paşa da çekip gider !..

Kokorok’un ikinci sayısından seçilen üç karikatür, Osmanlı’daki yönetim düzenine ilişkin sert eleştirileri yansıtır: Akrep İzzet Paşa’nın “para düzeninden” Meşrutiyet ile geldiği vurgulanan özgürlüğün erkekler ile kadınlar açısından alaysı yorumu, devlet dairelerinin işleyişi bugün de bitmeyen sorunlarımız.

Kokorok’un üçüncü sayısındaki toplu karikatürleri yansıtan çizimleri, alt yazıları açıklasa da “özellikle” Rasim

39 Murat Yılmaz, “II. Meşrutiyet Devri İzmir Basınında Mizah: Kukuruk ve Neşter Örneği”, EÜ Edebiyat Fakültesi. Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt 33, sayı: 2, 2018, ss. 545–573. <https://dx.doi.org/10.18513/egetid.502718>.

Paşa’nın öğle yemeğinde yedikleri (!) yanında baş üstü diki-len heykelin, “milletin hainlerinin en büyüklerini simgelediğini” vurgulaması, heykel sanatının Osmanlı’daki tarihine de güzel bir gönderme bence...

Kokorok’un resimleriyle yazılarının taşbaskıyla basıldığı, görüntülerden ve yapılan açıklamalardan öğreniyoruz. Gazetenin kahramanı Horoz / *Kokorok*’un karşısına ikinci sayıda, bir kahraman olarak çıkarılan cırcır böceği “*Cırcıraki*” ile “*Horoz*” arasındaki konuşmalar, komiklik açısından dikkati çekmeyecek denli zayıf taşlamalardır.

Kokorok’un, varlığını yeni öğrendiğimiz 14 Eylül 1324 [27 Eylül 1908] tarihli, 5. sayısındaki iki karikatür, II. Meşrutiyet düşüncesinin temelini oluşturan “Hürriyet, Müsâvât, Uhuvvet, Adalet” ilkeleriyle, Osmanlı “milletleri” arasında barışın, kardeşliğin kurulacağını savunanlar ile bu inanca karşı çıkanların eylemlerini irdeliyor... Meşrutiyet ilkelerini savunanlar, özellikle Türk ve Rum milletleri arasında kardeşliği güçlendirmek için ilginç girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin kültür alanında, “İmtiyâz⁴⁰ ve Omiros⁴¹ risâleleri böyle bir lüzûm üzerine te’sis edildi. Risâlelerin asıl programı, hamîyyetli kalem erbâbının muâvenetile, milletin erkânı arasında ve husûsile ekseriyyeti teşkil eden Türkler ve Rumlar beyninde zuhûr edebilen yanlış telakkilerin izâlesine ve ikinci derecede her iki kavim edebiyatını tercüme sûretile yekdiğerine tanıtmâğa çalışmaktır”⁴² tümceleri kulağa hoş gelse de çökmekte olan Osmanlı’nın paylaşım savaşı her şeyin önüne geçecektir!...

Edeb Yâhû

Sayı: 1-56 (16 Ekim 1908-27 Kasım 1909)

Edeb Yâhû, “Şimdilik haftada bir defa cuma günleri neşr olunur, (ciddî mizâh yazar) Osmanlı mizâh gazetesi”⁴³ olan *Edeb Yâhû*⁴⁴, yayımlanan 57 sayısı ile, İzmir’in en uzun ömürlü

40 *İmtiyâz*, Sayı: 1, 1 Mart 1325 [14 Mart 1909], İzmir, Mes’ûl Müdürü: P. [Panayot] Mümtaz.

41 *Omiros* [1873-1878, 1909]: Adını antik çağın büyük ozanı Homeros’tan alan, *Omiros* dergisinin, Evangeliki Lisesi Müze ve Kütüphanesi’nin, aylık yayın organı olduğunu, yazınsal ve bilimsel nitelikli, ekonomi, felsefe, tarih ve arkeoloji konularında makaleler ve şiirler yayımladığını biliyoruz. E. Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi*, s. 51.

42 “Maksadımız, Mesleğimiz”; *İmtiyâz*, İzmir, Sayı: 1, 1 Mart 1325 [14 Mart 1909], s. 1.

43 Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, ss. 184–186.

44 Şerife Çağın, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir’de Çıkmış Olan Mizah

gülmece gazetesi / dergisidir. Özünde bir edebiyat dergisi olan *Edeb Yâhû*, şair Eşref'in 30. sayısına değin başyazarlığını da yaptığı dönemde yayımladığı yergiler, Osmanlı gülmece edebiyatının seçkin örneklerini oluşturur. Dergideki bir iki fotoğraf yanında "Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'nın açılışı şerefine top atışını yansıtan bir çizim"⁴⁵ dışında karikatür yoktur.

33 yıl süren iktidarın güçlü sultanı II. Abdülhamit'in (1876-1909) tahtan indirilişi sonrasında hakkında Osmanlı basınında kullanılan övgü ve yergi sözlerindeki değişimi aktaran *Edeb Yâhû* bizlere, Sultan Abdülhamit dönemden ilginç bir ayna tutar:

"On ay evvel: Zıllullâh-ı fi'l-âlem / Halife-i Resûl-üs-sakaleyn / Hakan-ı güzin-i âl-i Osman / Nûr-ı dide-i İslâmiyân / Mefhar-ı şehin-şâhân-ı heft-iklim / Velinimet-i bî-minnet-i âlemiyân / Nizâm-bahş-ı ümem / Fahr-ül-Arab ve-l-Acem / Pâdişâh-ı teb'a-perver / Şehinşâh-ı maârif-güster / Dâver-i âli-güher / Nihâl-i gülşen-i devlet / Sahib-i yegâne-i milliyet / Şevket-meâb-ı kudsiyyet-nisâb.

On Temmuz'dan sonra: Hür Osmanlıların büyük pâdişâhı / Cenâb-ı pâdişâh / Abdülhamid-i sâni / Hazret-i pâdişâh / Pâdişâhımız efendimiz / Şevketli efendimiz. El-hâletü hâzihi: Hükümdâr-ı gayr-ı meşrû' / İstibdâd pâdişâhı / Eski Bizans, çehre-i menhûs-ı istibdâd / Cânî-i a'zam / Hunhâr-ı muazzam / Belâ-yı mübrim / Yıldız kahramanı / Han-ı din ü devlet."⁴⁶

İbiş

Sayı: 1-24 (19 Kasım 1908-Mart 1910)

"Bir seneliği elli nüsha itibârile haftada bir gün neşr olunur gülünç ve resimli Türk gazetesidir" alt başlığını kullanan İbiş'in "Sahib-i imtiyâz muharriri ve musannifi ve müdür-i mes'ûlü: Ahmed Cemîl / Mahall-i idâresi: Eski Mahkeme civârında Kiraz Hanı karşısında dâire-i mahsûsadır."

"Ferâsetlü İbiş Ağa'nın muhatablığına Memiş Dayı tayin kılınmıştır" tümcesiyle başlayan İbiş'in ilk sayısı, hicrî,

Gazeteleri: *Edeb Yâhû*, TÛBAR-XXVIII, 2010- Güz, ss. 118-144. Eşref / Bütün Eserleri, Hazırlayanlar: Ö. F. Huyugüzel-Şerife Çağın, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2006.

45 *Edeb Yâhû*, Sayı: 3, 17 Teşrîn-i Evvel 1324-30 Ekim 1908, s. 4.

46 "Gazetelerde Elkâb-ı Abdülhamid Hân-ı Sâni", *Edeb Yâhû*, Sayı: 28, 14 Nisan 1325, s. 3.

25 Şevvâl sene 1326; rûmî, 6 Teşrîn-i sâni 1324 [19 Kasım 1908], Perşembe günü yayımlanır. İzmir için 10, taşra için 20 para olan derginin başlığında, İbiş'i, bir gazete satıcısı olarak, sağ kolunun altında, gazetesi *İbiş*'leri kucaklamış, sol elinde de *İbiş* bayrağıyla koşar adım görürüz. "İbiş'in hoşuna gidecek, bil-cümle mizâhâmîz âsâr maalmemnûniyye kabûl edilir ve gelen evrâk katiyyen iade edilmez" açıklamasından, dergide açık imzalı bir ürünün olmadığını, yazıların ve çizimlerin çoğunun Ahmet Cemil'e ait olduğunu biliyoruz. Dergideki görevlendirme tümcesinin hemen altında İbiş ile Memiş'in konuşmaları "Muhâvere" başlığıyla verilir. Günlük konuşma, hal hatır sözleri, cevâhir yumurtlama arayışları yanında o günlerin çok tutulan gülmece yayını *Karagöz*⁴⁷ dergisiyle de boy ölçüşmeye girişilir.

II. Meşrutiyet'in duyurumun ardından İstanbul gibi İzmir'de de düşüncelerini savunmak, yaymak amacıyla gazeteciler, avukatlar, tüccarlar, mühendisler, papazlar vb toplumun seçkinleri gazeteler, dergiler çıkarmak için İçişleri Bakanlığı Matbuat Dairesi'ne başvurular. Eskiden yayın başvurusu cesareti olmayanlar 1908'den sonra vilayetlere adeta dilekçe yağdırır. İlginçtir eskiden aylarca, yıllarca bekletilip reddedilen başvuruların çoğuna şimdi hızla, olumlu yanıtlar verilir. Burada örnek olarak 14 Kasım 1908 tarihli *İbiş*'in izin yazısını okuyalım:

"Bâb-ı Âli / Nezâret-i Celile-i Dâhiliyye / İdâre-yi Matbûât / Aded: 1111- / Haftada iki def'a çıkarılmak üzere İbiş nâmile musavver bir gazetenin neşrine ruhsat itâsı Ahmed Cemîl Efendi tarafından istidâ ve hakkında icâb eden muâmele ifâ edildiği Aydın Vilâyet-i Celilesinin idâre-i matbûâta muhavvel 20 Teşrîn-i Evvel sene 324 [2 Kasım 1908] tarihli telgrafnâme-de işâr kılınmış olmakla tanzîm kılınan melfûf ruhsatnâmenin mahalline irsâlile berâber zîrine on kuruşluk maktû' pul ilsâk ve vilâyet mühriyle tahtîm edildikten sonra mûmâileyhe itâsı ve harç nizâmisi olan yarım liranın bi'l-âhir nezaret-i celileleri veznesine isâli husûsunun vilâyet-i müşârinileyhâya işâr buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehülemrin-dir.-Fî 20 Şevvâl sene 326 / Fî 1 Teşrîn-i Sâni sene 324 [14 Kasım 1908]/ Matbûât-ı Dâhiliyye Müdürü / İmzâ."⁴⁸

47 "Muhavere", *İbiş*, Sayı: 1, 25 Şevvâl sene 1326; rûmî, 6 Teşrîn-i sâni 1324 [19 Kasım 1908], ss. 1-2.

48 BOA-DH. MKT-2663-62-1.

İzmir basının renkli siması Ahmet Cemil'in⁴⁹ çıkardığı *İbiş* dergisinin ilk devresinde 24 sayı çıktığı biliniyor⁵⁰... Dört sayfalık gazetenin, geleneksel tiyatomuzun / tulûât tiyatomuzun kahramanları *İbiş*'i, "Ser-muharrir", Memiş'i de "Ser-muhatab" olarak seçmesi, yayının gülmeceyle olan bağının açık bir anlatımıdır. Arkadaş çevresinde "*İbiş* Bey" diye anılan Ahmet Cemil Bey, yaşamını, arkadaşı Sıdkı Bey'in deyişiyle, "ney, mey ve hey hey ve *İbiş*'inden maâda bir şey düşünmeden"⁵¹ geçiren, Meşrutiyet İzmir'inin en renkli simalarından birisidir.

Bugün Meşrutiyet yıllarında İzmir'de çıkan mizah dergilerini inceleyince, öne çıkan konuların başında gazeteler/gazeteciler arasındaki "matbûât dövüşleri"nin öne çıktığını, gazetecilerin en büyük dostlarının da düşmanlarının da yine gazeteciler olduğunu söylemeliyiz!.. Sergide, *İbiş*'ten üç karikatür var. İzmir Matbûât [Orkestrası'nı] gösteren *İbiş*'in, 25 Eylül 1325 [8 Ekim 1909] tarihli 8. sayısındaki karikatürde, İzmir'de çıkan gazetelerin sahiplerini / yöneticilerini görüyoruz. Bugün karikatüre bakarak kim olduklarını bulmak biraz zor... Yine de karikatürün yayın tarihine bakarak, kemanînin, *İttihâd*'ın o günlerdeki yöneticisi Av. Bekir Behlül Bey (?) olmalı. Zurna çalanın, aynı zamanda derginin "musannifi" düzenleyicisi, yazarı Ahmet Cemil olabilir mi? Davul çalanın 1909 ara seçiminde milletvekili seçilen *Köylü* gazetesinin sahibi İsmail Sıtkı Bey mi? Orkestra şefi, *Ahenk*'in sahibi Ali Nazmi Bey olabilir mi? *Mülhakat*'ın sahibi /yöneticisi Kantarağasızâde Ömer Selahaddin Bey de orkestrada solist olarak görevlendirilmiş benziyor! *Edeb Yâhû* dergisini burada kim temsil ediyor diye sorunca da bu çizimin Şair Eşref'e benzemediğini belirtelim...

Tanin gazetesini ağaca takılmış bir uçurtma olarak gösteren çizimle Hüseyin Cahit'in [Yalçın] 31 Mart 1909 sonrası gazetesindeki değişime bir gönderme yapılıyor. *İbiş*'i, bir paşayla (?) gösteren çizim ise bir karikatürden çok görevden alınmalarda söylenen Enderunlu Vasıf'ın özdeyiş gibi kullanılan dizelerini anımsatmak içindir:

49 "Ahmet Cemil", Ö. F. Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, ss. 31-33.

50 Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler*, Dergiler, ss. 187-188.

51 Nuri Sıdkı, "Merhum Ahmet Cemil'i Nasıl Tanıdım-5-", *Yeni İbiş*, Sayı: 10, 11 Nisan 1340 / 1924, s. 3,

Kim olur zor ile maksûduna rehyâb u zafer / Gelir elbet-te zuhûra ne ise hükm ü kader. Hakka tefviz-i umûr et ne elem çek ne keder / Kıl sözüm ârif isen gûş-ı kabûle güher. Mihnet(i) kendüye zevk etmedir âlemde hüner / Gam-ı şâdî-i felek böyle gelir böyle gider.

Neşter

Sayı: 1-9 (10 Nisan 1909-Haziran 1909)

Kapağında, "Tabâyi'-i beşeriyyenin sakamet-i mestûresini teşrîh ve tahlîl eder haftalık mizâh gazetesidir" yazan *Neşter*, "İnsan soyunun yaradılışlarının gizli kalmış bozukluklarını açıklamayı ve çözümlemeyi amaçlayan haftalık mizah gazetesi" olarak kendisini tanımlarken oldukça iddialı bir işe, siyasal karikatüre soyunur!..

Neşter, siyasal karikatürün oldukça sert örnekleriyle karşımızda! Sergimizde, seçilen 14 karikatürle *Neşter* öne çıkıyor. Gerçekçi ve başarılı bulduğunuz ancak çizerlerini belirleyemediğimiz çizimlerin hemen hepsi 1909 yılının siyasal olayları üstüne. Çizimler, tahttan indirildikten sonra, özellikle Osmanlı aydınları arasında II. Abdülhamit'e duyulan, öfkenin, nefretin yansımaları. Jön Türklere / İttihat Terakki kadrolarına karşı yapılan [31 Mart 1909] gerici ayaklanmasının düzenleyicilerinden Derviş Vahdeti'nin durumunu yansıtan çizimle, Hareket Ordusunun genç subaylarının Selanik'ten gelip bu kalkışmayı "kırbaçlarıyla" bastırmasını alkışlayan örnekler dikkat çekicidir.

31 Mart ayaklanmasının yaşandığı / bastırıldığı günlerde yayımlanan *Neşter*'in ilk sayısında, bu ayaklanmayı irdeleyen, alt yazıları Fransızca ve Türkçe olan, dört karikatür vardır. Sultan Abdülhamid'i ve bu ayaklanmadaki destekçilerini gösteren karikatürler, bugüne değin hiç değerlendirilmemiştir. Örneğin 2. sayfadaki "hareket-i irticâiyye"ye ilişkin karikatür yanında, 4. sayfadaki karikatür, "Voyez-vous, il ne faut pas toucher à la Constitution / Hırsızlara şer'en kat'-ı yed lâzım gelir" tümcesiyle, Meşrutiyet yasasının dokunulmaz olduğunu, onu yıkmaya çalışanların cezasının da el kesmek olduğunu belirtir. 5. sayfada ise Abdülhamid ve ortaklarının eylemleri "*Son manevra: Acaba boğulacak mı?*" diye izlenir...

1875-1928

İzmirli Karikatürler

Sergi Kataloğu

Şimdilik Perşembe günleri neşrolunur gülünç Osmanlı gazetesidir.

Bazı gazetecilerin Sinan Beyefendi Hazretlerinin huzuruna çıkmak şerefine nâiliyyetleri!..

— Zeki Paşa —

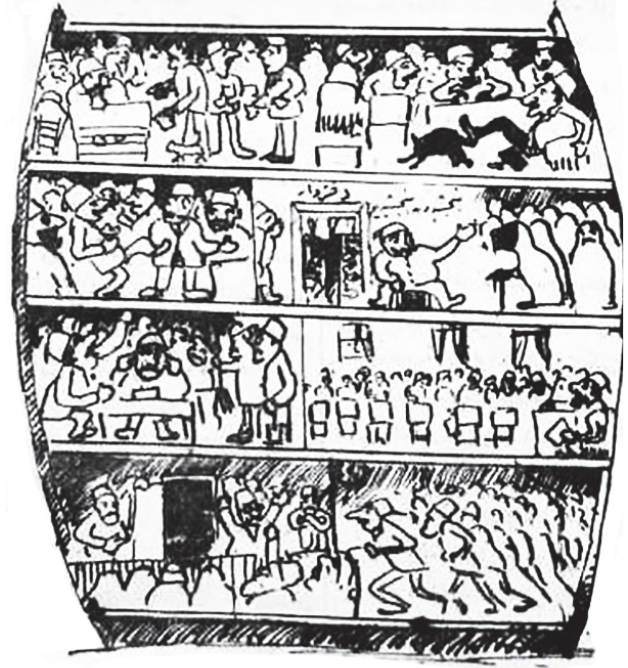
Harbiye Mektebi'nde:

— Efendiler! Sizden hürriyet, müsavat kelimelerini duyarsam emîn
olunuz, sizi mahvederim.

— Yuha!

Bir imtihan odası

حکومت قراغاده دوائر و افلام

Kapının üstünde “Defterdâr”, kapının sağ tarafında, “Perşembeden perşembeye”;
Altta: “Hükûmet konağında devâir ü aklâm”
[resmi daireler ve yazı işleri]